

MESNEVÎ'DE MEVLÂNA'NIN DÜNYA, ZÜHD, RIZIK VE KANAAT TELAKKİLERİ: İSLAM İKTİSAT DÜŞÜNCESİ ÜZERİNDEN BİR DEĞERLENDİRME

Ekrem ERDEM^a

Erciyes Üniversitesi, Türkiye

MAKALE BİLGİSİ

Makale Geçmişi:

Başvuru: 1 Mart 2024
Kabul: 16 Mart 2024
Yayın: 30 Haziran 2024

Makale Türü:

Araştırma Makalesi

JEL Sınıflandırma:

B11,
B30,
P00,
P40,
Z12.

Anahtar Kavramlar:

Mevlâna ve Mesnevi,
Tasavvuf,
Zühd ve Dünya,
Rızık,
İslam İktisadı.

ÖZ

Mevlâna, 13. yüzyılda Konya'da yaşamış, hem şeriat ilimlerini hem de tasavvufi derinlikleri öğrenmiş, öğretmiş ve özgün bir çığır açmış büyük bir mutasavvıftır. Açtığı çığır yaşadığı dönemden itibaren sadece Anadolu insanına değil, tüm Müslümanlara hatta tüm insanlığa yol gösterici olmuştur. Çalışmanın amacı, bu derece yüksek vasıfları haiz ve tesir gücü oldukça yüksek bir mutasavvıfın iktisadî hayat ve zühd konusundaki düşüncelerinin anlaşılması için, dünya, rızık, sabır ve kanaat gibi konulara bakışının Mesnevi'de yer alan hikâye tarzındaki anlatımlarından hareketle incelenmesidir. Bunu yaparken, konularla ilgili âyet ve hadisleri de dikkate alarak, İslam iktisat düşüncesi üzerinden bir analiz yapılmaktadır. Sonuç olarak, dünyaya karşı tamahkâr olunmaması, mâsivânın kalpten çıkarılması (terk) ve onun yerine hiçbir karşılık beklemeksizin Hakk'a râğbet edilmesi tavsiye edilmiştir. Bu manada zühd, dünya ve ona ait olanlara karşı tam bir kayıtsızlık ve yansızlık hali olarak görülmüş ve iki dünyayı birlikte düşünen makul bir sâlik için bunun fırsat maliyetinin en düşük, dolayısıyla en doğru optimizasyon kararı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Zira zühd, ancak rızka imanının tam olmasıyla kemâle erecek ve kul veya sâlik, bu sayede kul peygamberliği seçmiş olan Hz. Peygamber'in sünneti üzere özellikle ekonomik konjonktürün daralma evrelerinde gelirdeki düşüş karşısında şükür, sabır, kanaat ve infak ile mutluluğunu sürdürecektir.

<https://doi.org/tr/10.54863/jief.1445467>

^a **Sorumlu Yazar:** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, E-posta: ekremerdem@erciyes.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5876-8747>

Kaynak göster: Erdem, E., (2024). Mesnevi'de Mevlâna'nın Dünya, Zühd, Rızık Ve Kanaat Telakkileri: İslam İktisat Düşüncesi Üzerinden Bir Değerlendirme. *İslam Ekonomisi ve Finansı Dergisi*, 10(1), 240-273, <https://doi.org/tr/10.54863/jief.1445467>.

© IZU Uluslararası İslam Ekonomi ve Finansı Araştırma ve Uygulama Merkezi.

MAWLANA'S CONSIDERATIONS OF THE WORLD, ZUHD, RIZQ AND CONTENT IN MASNAVİ: AN EVALUATION THROUGH ISLAMIC ECONOMIC THOUGHT Ekrem ERDEM ^a*Erciyes University, Türkiye***ARTICLE INFO****Article history:**

Received: Mar 1, 2024

Accepted: Mar 16, 2024

Published: Jun 30 2024

Article Type:

Research Article

JEL Classification:

B11,

B30,

P00,

P40,

Z12.

Keywords:

Mawlana and Masnavi,

Sufism,

Zuhd and World,

Rizq,

Islamic Economics.

ABSTRACT

Mawlana is a great sufi who lived in Konya in the 13th century, learned and taught both sharia sciences and the depths of sufism, and blazed an original trail. His breakthrough has been a guide not only to the Anatolian people, but also to all Muslims and even to all humanity since the time he lived. The aim of the study is to examine the view of such a sufi, who has such high qualifications and has a high influence, on issues such as the world, sustenance, patience and contentment, based on his narrative stories in Masnavi, in order to understand his thoughts on economic life and zuhd (asceticism) by taking into account the verses and hadiths regarding the subjects. As a result, it has been recommended not to be greedy towards the world, to remove the evil from the heart and instead to seek God without expecting anything in return. In this sense, zuhd has been seen as a state of complete indifference and impartiality towards the world and those that belong to it, and it has been concluded that for a reasonable salik (devotee) who thinks about the two worlds together, this is the lowest opportunity cost and therefore the most accurate optimization decision.

<https://doi.org/tr/10.54863/jief.1445467>

^a **Corresponding Author:** Prof. Dr., Erciyes University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Economics, E-mail: ekremerdem@erciyes.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-5876-8747>

To cite this article: Erdem, O., (2024). Mawlana's Considerations Of The World, Zuhd, Rizq And Content In Masnavi: An Evaluation Through Islamic Economic Thought. Journal of Islamic Economics and Finance, 10(1), 240-273, <https://doi.org/tr/10.54863/jief.1445467>.

© IZU International Research Center for Islamic Economics and Finance.

GİRİŞ

Mevlâna Celaleddin Rûmî, 13. yüzyılda Konya’da yaşamış hem şeriat ilimlerini hem de tasavvufi derinlikleri öğrenmiş, öğretmiş ve özgün bir çığır açmış büyük bir mutasavvıftır. Açtığı çığır yaşadığı dönemden itibaren sadece Anadolu insanına değil, tüm Müslümanlara hatta tüm insanlığa yol gösterici olmuştur. Bu ölçüde ve evsafa düşünüldüğünde, Mevlâna evrensel ölçekte asırlara sâri yüksek tesir sahibi ve eşine zor rastlanır bir tasavvuf âlimidir. Âlim ve mutasavvıf babasının yanı sıra, dönemin İslam coğrafyasını bizzat tanımış, önde gelen ulema ve sûfîlerden de dersler almış, kendisi de her iki alanda hocalık yapmış nadir rastlanır bir şahsiyettir. Yaşadığı dönem İslam dünyasının genelinde ve Anadolu’da daha sonraki asırlarda olacakları belirleme gücüne sahip büyük olayların gerçekleştiği bir yüzyıldır. Söz konusu dönem aynı zamanda Anadolu’yu merkez edinen pek çok sûfî cereyanının ve öncü şahsiyetlerin ortaya çıktığı bir zamana rastlar.

Mevlâna’yı özgün kılan husus, onun temel İslam ilimlerinin yanı sıra tasavvufun derinliklerini hem babasından hem de farklı merkezlerdeki ulemadan ve meşayihden öğrenmiş olması değil, onları öğretmesi, bu çerçevede ilâhi aşk başta olmak üzere hayatın her alanına dair Kur’an ve hadislerden elde ettiği bilgileri karşılıklı (mukayeseli) hikâyeler tarzında sunduğu devasa büyüklükte eserlerinin olması, eserlerinde müthiş bir edebiyat dili kullanması, ilâhi aşkın manevî coşkusu sema gibi özgün bir ritüelle görünür kılabilmesi, geniş bir öğrenci ve derviş takipçisinin olması, onun da ötesinde o günden bugüne her coğrafyadan ve her inançtan insanın dikkatini celbetmesi ve düşünce ve yaşamlarına tesir edebilmesidir.

Bu derece yüksek vasıfları haiz ve tesir gücü oldukça yüksek, ölüm gününü bile bir düğün gecesi olarak telakki eden bir mutasavvıfın iktisadî hayata bakışının ve esas yaşam biçimi olarak zühd konusundaki düşüncelerinin anlaşılması önemlidir. Zühd konusundaki düşünceleri ele alınırken, dünyaya bakışı, rızık, sabır ve kanaatten ne anladığı gibi konular Mesnevî’de yer alan hikâye tarzındaki anlatımlarından hareketle incelenmektedir. Bunun için, çalışmada önce Mevlâna’nın kısa yaşam öyküsü ve eserleri tanıtılmakta, ardından tasavvuf geleneğinde dünya ve zühd meselesine bakış özet halinde genel olarak ele alınmakta, sonra da esas konumuz olarak Mevlâna’nın bu konularındaki düşünceleri

tamahkârlık, çalışma azmi, alın teri ve helâl kazanç (rızık), tevekkül, insanlara faydalı olmak, meslek erbabı olmak, miskin değil onurlu olmak, dünyanın meşakkatine karşı sabırla, rıza ile, şükürle ve takva ile Yusuf misali dik durmak, sekiz alt başlık altında analiz edilmektedir. Konular analiz edilirken, zaman zaman arka planda yer alan âyet ve hadislerle yer verilmekte ve konular mümkün olduğunca iktisadî hayat ve ona yön veren iktisadî zihniyet üzerinden tartışılmaktadır.

MEVLÂNA: HAYATI VE ESERLERİ

Asıl adı Muhammed bin Muhammed bin Hüseyin el-Belhî olan Mevlâna Celaleddin Rûmî'nin 1207'de Belh şehrinde dünyaya geldiği bilinmektedir. Daha sonraki yıllarda ise, yaygın biçimde lakap olarak kullanılan Celaleddin ismi ile onu yüceltmek için kullanılan Mevlâna ve Anadolu'ya nispetle kullanılan Rûmî ünvanları ile bilinir olmuştur: Mevlâna Celaleddin Rûmî. Belh (Afganistan, Horasan) şehrinde âlim ve sûfî bir aileden dünyaya gelen Mevlâna'nın babası bu sıfatları haiz, 'âlimlerin sultanı' olarak bilinen Bahaeddin Veled, 1212-13 yıllarında buradan ayrılıp; önce Bağdat üzerinden Hicaz'a, oradan da Şam üzerinden Anadolu'ya gelir. I. Alâeddin Keykubat'ın (1220-37) ısrarlı daveti üzerine de Konya'ya yerleşir.

1231'de babasının vefatından sonra bir süre müderrislik yapan Mevlâna, çok geçmeden babasının müritlerinden Seyyid Burhâneddin (1165-1244) Konya'ya geldikten sonra uzun yıllar onun müridi olarak kendisine hizmet etmiştir. Bundan sonra hocasının tavsiyesi üzerine Şam'a İslami ilimleri tahsile gider ve orada aynı zamanda İbn Arabî, Evhadüddîn Kirmânî ve Sadreddin Konevî gibi önemli mutasavvıflarla tanışır. Dolayısıyla, Mevlâna'nın hem tefsir, hadis, fıkıh gibi şeriat ilimlerini hem dil ve edebiyat ilimlerini hem de tasavvuf ilmini ve hâlini tahsil ettiği anlaşılmaktadır.

Mevlâna'nın hayatında önemli kırılma noktaları vardır. Bunlardan biri babasının, diğeri hocası Seyyid Burhâneddin'in vefatı, hepsinden önemlisi de bir müddet sonra Konya'da Şems-i Tebrîzî ile tanışması ve sonra kaybetmesidir. Büyük mutasavvıfın asıl zühd hayatının Şems ile tanıştıktan sonra başladığı anlaşılmaktadır. Zira bundan sonra halkla ilişkisini tamamen kestiği, medresedeki derslerini ve talebeleri bırakıp zamanının tamamını onunla sohbetle ayırdığı anlaşılmaktadır. Bu durum karşısında eski öğrencilerinin ve müritlerinin yoğun tepkisi üzerine Şems'in ansızın şehri terk ettiği, sonra tekrar getirtildiği ama dedikodular

üzerine tekrar Konya'dan ayrıldığı bilinmektedir. Şems'in ikinci ayrılışından sonra izini bulamayınca şeyhlik iddiasından da vazgeçerek başkalarını yerine önerir ve oldukça sade bir zühd hayatına devam eder (Öngören, 2004: 441-448).

İki büyük eseri olan Dîvân-ı Kebîr'in ve Mesnevî'nin bu dönemde ortaya çıktığı bilinmektedir. Mevlâna'nın bunlardan başka Fîhi mâ Fîh, Mecâlis-i Seb'a ve Mektûbât isimli eserleri de vardır. Mesnevî, Kur'an'ın Keşfi, Büyük Fıkıh ya da Hüsaminame olarak da adlandırılan tasavvufi konuları ele alan, altı cilt (defter) ve yaklaşık 25.700 beyitten meydana gelen bir nazım eseridir. Asıl konusu şeriat, tarikat ve hakîkate dair esaslardır. Hüsamet'in Çelebi'ye irticalen yazdırılan eser içerik ve şekil bakımından bir yöntem takip etmez (Ceyhan, 2006: 326-327).

TASAVVUFTA DÜNYA/MÂSIVÂ, ZÜHD VE KANAAT TELAKKİSİ

Tasavvufun esasları çeşitli mutasavvıflar tarafından ve farklı eserlerde değişik şekillerde sıralansa da ünlü mutasavvıf Necmeddîn-i Kübrâ'nın Usûlü'l-Aşere isimli eserinde belirttiği ve İsmâil Hakkı Bursevî ile Mahir İz gibi iki büyük tasavvuf âliminin de benimsediği şu 10 esası dikkate alabiliriz (İz, t.y.: 133): Tevbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikre mülâzemet (ayrılmamak), tamamıyla Hakk'a dönmek, sabır, murakabe ve rıza. Bunlardan zühd, lugat manası olarak 'bir şeye rağbet etmemek, ona karşı ilgisiz davranmak, ondan yüz çevirmek' gibi anlamlara gelir. Bu tarz bir yaşam biçimine zehadet ya da zahitlik, tersine de rağbet denir (Ceyhan, 2013: 530). Allah'tan başka her şeyden (mâsivâ) el çekmek, dedikodudan ve abesten sakınmaktır (Uludağ, 2003: 76).

Mutasavvıflar genellikle iki tür varlığın olduğunu söylerler: Birincisi, Hakk'ın bizâtihi kendi varlığı (vücûd), diğeri ise Hakk'ın dışındaki varlıklardır (mevcûdat). İkinci grupta yer alan varlıkların tamamı mâsivâ olarak telakki edilir. Buna göre bütün bir evren, dünya, dünyaya ait her şey, insan, insanın bütün ilgileri, yapıp ettikleri, zafiyetleri, zihnindekiler ve buna dair bilgiler mâsivâ olarak nitelendirilir (Uludağ, 2003: 76). Bazı tasavvuf âlimleri mâsivâyı anlatmak için Mevlâna'ya atfen kullanılan aşağıdaki dört terk düşüncesinden bahsederler ki bunlar bir anlamda tasavvufun dört ilkesi olarak da kullanılır (Uludağ, 2003: 76; Ceyhan, 2013: 531) :

Terk-i dünya; dünyayı terk etmek, dünya sevgisini içinden atmak.

Terk-i ukbâ; âhiretteki Cennet'e gitmek gibi mükâfatları terk etmek, düşünmemek; sadece Allah'ın rızasını kazanmak için ibadet etmek.

Terk-i hestî; kendinden, kendi benliğinden geçmek, varlığını terk ederek mukayyet vücudunda fenâ bulmak.

Terk-i terk; terk ettiği şeylere dönüp bakmamak, onları aklına getirmemek, anmamak, kendisini Allah'a bırakmaktır. Bir anlamda, terk edilen ne ise onun adeta topuğuna bakmamaktır.

O halde, mutasavvıfların gözünde gerçek zühd, dünya ve ona ait olanlara karşı tam bir kayıtsızlık ve yansızlık hâlini ifade eder. İktisat diliyle söylemek gerekirse, insanın asgari düzeyde bir öz tüketim kültürünü kanıksama meselesi olup, kalanı başkalarının yararına değerlendirme, kullanma veya paylaşma anlayışıdır.

Mutasavvıflar zühdün üç boyutuna işaret ederler: Terk, rağbet ve irade. Bazı tasavvuf âlimlerine göre, tek başına terk eylemi ile zühd gerçekleşmiş olmaz; önemli olan zühd hâlinin hangi amaç uğruna yapıldığıdır (rağbet). Daha bütüncül olarak ifade etmek gerekirse, terk eylemi rağbet ile birlikte mütalaa edildiğinde zâhidin iradesini kullanarak ilâhi bir tercihte bulunduğu anlamına gelir. Bu durum, zühdün bilgiye dayalı bilinçli ve rasyonel bir süreç olduğunu gösterir. Zira bilinçli bir Müslüman aklını kullanarak kendi yararını âzami düzeye çıkaracak bir optimizasyon peşinde olacaktır. Kendi durumunu optimize edeceği en değerli tercih uhrevî-odaklı olması gerektiğine göre (Mesela, Saf Suresi: 10-12; Tevbe Suresi: 111), özgür iradesini kullanarak en makul olana rağbet edecek ve kararını da o yönde kullanacaktır.

Nitekim Gazzâlî'ye göre de zühd halinden bahsedebilmek için, terk edilenin iyi (değerli) olması, ama rağbet edilenin ondan daha iyi (değerli) olması gerekir (Ceyhan, 2013: 532). İktisadî jargonla ifade etmek gerekirse, zâhidin doğru optimizasyon yaptığının ölçüsü, rağbet ettiği şeyin mânevî olarak fırsat maliyetinin terk edileninkinden daha düşük olması icap eder.

Daha yaygın ve yalın haliyle zühd, sâlikin dünya odaklı bir hayat yerine âhîret odaklı bir hayat tasavvuru ve onun inşası ile ilgili bir meseledir. Dünyayı yok saymak, onu görmemek değil, onda var olan tüm imkanları âhîret odaklı bir medeniyet tasavvuru uğruna sevk ve idare etmeyi bilmektir. Aksi bir düşünce, işin kolayına kaçmak ve mü'minin en gerekli

varlığı olan izzet ve şerefini ayaklar altına almak demek olur. Zira bu hususta Kur'an'ın pek çok suresinde dünya hayatının fâniliğine ve âhîret hayatının daha hayırlı ve kalıcı olduğuna işaret edildiği doğrudur (Örneğin, Ali İmran Suresi: 14, Yunus Suresi: 24, Kehf Suresi: 46, Taha Suresi: 131, Kasas Suresi: 60, Ankebut Suresi: 64, Şuara Suresi: 88-89, Mü'min Suresi: 39, Hadid Suresi: 20, Münafikun Suresi: 9, Mülk Suresi: 2, Müzzemmil Suresi: 18, Ala Suresi: 16-17). Bu konu hadislerde farklı başlıklar altında pek çok yerde bulunmakla birlikte, sadece zühd ve rekâik bölümleri (kitapları bâbları) bile epeyce bir yekûn tutar . Hatta zühd konusundaki hadisleri toplayan 'kitâbü'z-zühd' isimli geniş bir hadis literatürü ortaya çıkmıştır . Bu kitaplarda Hz. Peygamberin, önde gelen ashabının ve önceki peygamberlerin hayatlarından örneklerle hadislerle yer verilmiştir.

Mevlâna'nın da içinde yer aldığı sûfiler, umumiyetle zühd ve rızka iman arasında sıkı bir bağ olduğuna inanırlar. Buradan hareketle de rızkın insanların imanlarının derecesini belirlemede son derece önemli olduğu düşünülür. Bilindiği üzere, ekonomik konjonktürün genişleme evresinde insanların geliri artar, toplumun refah seviyesi yükselir; daralma evresinde ise tersi olur. Kur'an'ın ifadesiyle, "Allah dilediğine rızkı genişletir, dilediğine daraltır..." (Ra'd Suresi: 26). Âyetin devamında belirtildiği gibi, genişleme evresinde insanlar şımarır; genişleme doğrusal olarak devam etseydi, "... hiç şüphesiz, yeryüzünde taşkınlık yapıp haddi aşarlardı". Allah "... kullarının durumundan haberdar ve onları gören" olduğu için, "... O dilediği ölçüde (rızkı) indirir..." (Şûrâ Suresi: 27). O bakımdan, bazı tasavvuf büyüklerine göre, ekonomik daralma sürecinde rızık kaygısı taşınmaması zühdün temel kriteridir. Nitekim, Yahyâ b. Muaz'a tevekkül dükkanına ne zaman girilebileceği ve zühd elbisesinin ne zaman giyilebileceği sorulunca; "Allah üç gün rızkını kesse kendinde bir zaaf hissetmeyeceğin bir dereceye ulaştığın zaman" (Kuşeyri, 2017: 211) cevabını vermiştir.

Tasavvuf ehli, zühd konusunu anlatırken Hz. Peygamber'in bir melek ile arasında geçen bir konuşmayı eşi Hz. Aîşe'ye anlattığı meşhur bir hadis rivayetine yer verir. Buna göre, melek Hz. Peygamber'e 'kral (melik) peygamber' mi yoksa 'kul peygamber' mi olmak istediği hususunda Cenabı Hakk'ın mesajını getirir. O esnada yanında bulunan Cebrail de kendisine 'mütevazı olmayı tercih etmesini işaret eder'. Hadisin devamında Hz. Peygamber: "Ben de kul bir peygamber olarak yaşamayı tercih ettiğimi söyledim" der. Sonunda da Hz. Âişe'den rivayetle

Peygamber Efendimizin "Kulun yediği gibi yer, kulun oturduğu gibi otururum" (Beyhaki, II: 166; Heysemi, IX: 192; akt. Dölek, 2004: 185; Ceyhan, 2013: 530) buyurduğu aktarılır.

MEVLÂNA'YA GÖRE İKTİSADÎ HAYAT ve ZÜHD TELAKKİSİ

Bir önceki başlıkta ana hatlarıyla tasavvuf âlimlerinin dünya ve zühd üzerine görüşleri özetle sunulmuştur. Burada, bu hususta Mevlâna'nın ne düşündüğünü sadece Mesnevî isimli başyapıtında ortaya koyduğu ilgili görüşler dikkate alınarak bir tahlil yapılacaktır. Büyük mutasavvıfın konuyla ilgili düşüncelerini sekiz alt başlık halinde sunmaya gayret göstereceğiz. Bilindiği gibi Mesnevî, hikâyelerin vezin şeklinde aktarımı tarzında olduğu için, onu bozmadan yer yer aynen aktarmayı yer yer de kendi ifademizle dolaylı bir anlatımla özetleyerek sunacağız. Üstadın görüşleri, ilgili âyet ve hadisler de dikkate alınarak tarafımızca yorumlanmaktadır. Konu esas itibariyle, iktisadî hayata, özellikle de Müslümanların iktisat zihniyetine taalluk ettiği için, mümkün olduğunca iktisadî bir dil üzerinden analiz etmeye çalışacağız.

Dünya Anlayışı ve İnsanın Dünyaya Meyli

Mevlâna, dünya ve zühd hayatına dair görüşlerini eserlerinde fırsat buldukça anlatır. Eserleri içerisinde çok önemli bir yer tutan Mesnevî'de dünya tasavvurunu anlatırken 'dünyayı isteyen olmayacak kötü bir şey istemiş olur, öteki dünyayı isteyen ise iyi bir durumu istemiş olur' tespitinde bulunur. Zira Mevlâna "bu dünya zindandır ve bizse zindandakiler. Zindanda çukur kaz ve kendini kurtar" der. O halde "dünya nedir? Allah'tan gafil olmaktır; kumaş, para, tartı ve kadın değil" (Rumi, 2004: I/67). Ona göre önemli olan, insanın gönlünü maddî varlıklarla doldurup doldurmamasıdır. Mevlâna'nın dünya telakkisi aslında "dünya mü'minin zindanı, kâfirin Cennetidir" (Müslim, Zühd: 1; Tirmizî, Zühd: 16; İbni Mâce, Zühd: 3; Müsned, 2: 197, 323, 389, 485) hadisinin yansımasıdır.

Bir başka yerde ise, dünya külhana, takvâ ise hamama benzetilir. Buna göre, "dünya şehveti/arzusu külhan gibidir... Zenginler, hamamcının ateş yakması için tezek taşıyanlar gibidir. Allah ... onlara hırs yerleştirmiştir. Bu külhanı terk et ve hamama koştur" der. Ardından da dünyada mal toplamayı süprüntü toplamaya benzetir ve külhanda doğanın temizliği göremeyeceğini ve misk kokusunun ona eziyet vereceğini söyler. Bunu malum bir temsille şöyle açıklar: Bir derici koku satanlar çarşısında ıtır ve misk kokusundan dolayı kendinden geçer ve bayılır. Etraftakiler adamın

ayılması için kimi kalbine masaj yapar, kimi yüzüne gül suyu döker, ama adam bir türlü kendine gelemmez. Nihayet onu iyi tanıyan kardeşi; “beyninde ve damarında kat kat o köpek pisliğinin kokusu var. O geceye kadar pisliğin ortasında rızkını elde etmek için deri dabaklamaya gömülüdür” der ve elbisesinin koluna bulaşmış köpek pisliğini burnuna tutunca hemen ayılır. Sonra da “hastaya alışık olduğu şeyi ver” der (Rumi, 2004: II/25-27).

Mevlâna'nın işaret ettiği nokta, ‘uyumuş köpek gibi’ dediği insanoğlunun dünya metâna ve arzularına olan meyli, yani düşkünlüğüdür. Aslında hayvanî varlıkların özelliği olan mala meyil konusunu veciz bir benzetmeyle; bir mahallede bir eşek öldüğünde uyuyan yüzlerce köpeğin ölü eşek eti için uyanması (Esen, 2007: 69) ve leşin üzerine üşüşmeleri; bencilliklerinden de birbiriyle boğuşmaları ile anlatır. Bu da yine, “Kadınlara, oğullara, yüklerle altın ve gümüş yığınlarına, iyi cins salma atlara, sağmal hayvanlara ve ekinlere olan düşkünlük isteği insanlara cazip gösterildi. Bunlar, dünya hayatının geçici birer metaından ibarettir. Asıl varılacak güzel yer, Allah yanındadır” (Ali İmran Suresi: 14) ve “Malı mülkü de sınırsız bir sevgiyle seviyorsunuz” (Fecr Suresi: 20) âyetlerinin tefsiri mahiyetindedir.

Ayrıca, Allah'ın Rasûlü de insanın tabiatında hiç bitmeyen iki duygudan bahseder: “İnsan ihtiyarlasa bile onun iki duygusu hep genç kalır: Biri çok kazanma hırsı, öteki çok yaşama arzusu” (Buhari, Rikak: 5; Müslim, Zekât: 115). İbni Abbas ve Enes İbni Malik'ten rivayet edilen meşhur bir hadis-i şerifte ise, insanın dünyaya ve mala düşkünlüğü oldukça çarpıcı bir örnekle anlatılır: “İnsanoğlunun bir vadi (dere) dolusu altını olsa, bir dere daha ister. Onun ağzını topraktan başka bir şey doldurmaz...” (Buhari, Rikak: 10; Müslim, Zekât: 116-119; Tirmizi, Zühd: 27; İbni Mace, Zühd: 27). Mesnevî'de yukarıdaki hadisin manasına uygun olarak mal hırsı ve tamahkârlık konusunda ilginç bir tespit yer alır: “Zengin oldum, mal mülk topladım’ diyen kişinin sözü de aslında ‘bu kadar pislik topladım, taşıdım’ demektir” (Rumi, 1996: 595) denir.

Çalışma Azmi, El Emeği, Helâl Rızık ve Tevekkül Anlayışı

Mesnevî'de sıklıkla bahsi geçen ve hikâyeleştirilen konular arasında çalışma azmi, el emeği, helâl rızık temini ve tevekkül önemli bir yer tutar. Bir önceki başlığın son paragrafında yer alan tespitteki ifadeyi çalışma azmi konusunda düşünmemek gerekir. Zira ne din buna müsaittir ne de

Mevlâna'nın düşüncesinin genel çerçevesi buna izin verir. Bunun yerine, daha fazla kazanmak uğruna başkasına haksızlık eden (iktisat diliyle tüketici fazlasını gasp eden) ya da gayrimeşru veya kısa yoldan spekülâtif para kazanmaya odaklı şımarık spekülâtlere uyarlamak daha doğru olabilir. Nitekim aslanla diğer av hayvanları arasında geçen tartışma esnasında aslan şöyle der: "Çalışıp kazanan Allah'ın sevgilisidir' hadisini dinle, tevekkül edeceğim diye sebeplere sarılmakta tembellik etme" ya da "Eğer tevekkül edecek isen, çalışarak, uğraşarak tevekkül et. Ekini ek, ondan sonra Allah'a tevekkül et" (Rumi, 1996: 39, 48).

Halk arasında 'eşegini sağlam kazığa bağla, başkasına bahane bulma' veciz sözüyle anlatılan kader anlayışının tecellisinden başka bir şey değildir. Yani, inanan kişiye düşen elinden geleni yapmak, bu manada tüm vesileye sarılmak ve gerisini Allah'a havale etmektir. Zira mü'mine düşen elinden geleni yapmaktır; sonuç 'kısmet' denilen ilâhi takdire bırakılır. Nitekim aynı şartlarda çalışan herkesin aynı kazancı elde etmesi hiçbir zaman beklenmez. İslam iktisat düşüncesinde 'kısmet' ve 'berekat' kavramları bu bağlamda anlam kazanır.

El emeği ve çalışma konusunda Mesnevî'de Hz. Dâvûd zamanında "Yâ Rabbi! Bana zahmetsiz, eziyetsiz bir zenginlik ver!" diye dua eden tembellik timsali bir adamdan bahseder. Adam duasında Allah'a: "Mademki sen beni tembel, çalışmaz, gevşek bir hâlde yarattın, ... rızkıma da tembellik yolundan, yani çalışmadan, didinmeden ihsan et!" der. Cenab-ı Hakk'ın ihsanından, cömertliğinden ve rahmetinden dem vurarak; zahmetsizce, yorulmadan bir rızık talep eder. Oysa o zaman pek çok imkana sahip bir hükümdar olan Dâvûd Peygamber bile rızkını çalışmaya bağlamıştı. "Zırh örmedikçe, zahmet çekmedikçe rızık gelmiyordu". Bu gücüne rağmen kıyafet değiştirerek halkın kendisi hakkında ne düşündüğünü öğrenmek istediğinde, insan kıyafetinde bir meleğin; "Dâvud çok iyi adamdır; fakat, devletin hazinesinden ailesine ve yakınlarına yedirmese daha iyi olacak" demesi üzerine, Allah'tan el emeğiyle geçimini temin edeceği bir meslek öğretmesini ister ve aşağıdaki âyette bahsi geçtiği üzere, demir zırh imal etmesi öğretilir (Rumi, 1996: 414-415): "Andolsun biz Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk. Ey dağlar! Onunla birlikte tesbih edin. Ey kuşlar! Siz de, dedik ve onun için demiri yumuşattık. (Ona şöyle buyurduk:) Geniş zırhlar imal et, örgüsünü ölçülü yap. Siz de (ey mü'minler) dünya ve âhirete faydalı işler yapın; şüphesiz ben yaptıklarınızı görmekteyim" (Sebe Suresi: 10-11).

Uzun hikâyenin devamında adam çalışmadan sürekli dua ederek Allah'tan rızık talep etmeye devam eder. Bir gün kapısına gelen öküzü duasının karşılığı olduğunu düşünerek kesip yer. Halk onun bu hâlini yadırgayarak: "Bu dua, nasıl mal ve mülk sebebi olabilir? Bu şeriatla görülmüş müdür?" der. Öküzün sahibi ondan davacı olur ve Hz. Dâvûd'a getirirler ve adam Allah'ın duasını kabul ettiğini düşünerek öküzü kestiğini söyleyince, Allah'ın Peygamberi şöyle der: "Öküzü sana birisi mi bağışladı, satın mı aldın, yoksa mirasa mı kondun? Ekine nasıl sahip çıkıyorsun; yoksa onu sen mi ektin? Amca, kazanmak da ekin ekmeğe benzer. Ekmeyince mahsul senin olmaz. Her ne ekersen onu biçersin. Ekip biçtiğin senin olur. Yoksa ettiğin bu haksızlık, bu zulüm senin aleyhine çıkar" (Rumi, 1996: 416-421.)

Mesnevî'de bu konuda bir zâhidin tevekkül ve rızık konusundaki hikâyesine yer verilir. Buna göre, bir zahit "Hak'tan rızık kesin olarak istek ile gelir. İstesen de istemesen de rızık senin aşkınla koşarak sana gelir" hadisini duyunca, çölde bir dağa çekilir ve rızıkının kendisini bulup bulmayacağını test etmek ister. Bir müddet sonra bulunduğu yere yolunu kaybeden bir kervan uğrar. Zahit onlara çıplak ve ölü vaziyette rol yapar. Onlar da bu haldeki kişinin açlık ve susuzluktan bitap düştüğünü düşünerek ona su ve yiyecek yedirmek isterler ama o bilerek ağzını açmaz; ama adamlar bıçakla kilitli dişlerini açarak zorla çorba ve ekmeğe yedirmeye çalışırlar. Kendisi de bu durumu "rızık sabırlılara hoşça gelir" diye sonuçlandırır (Rumi, 2004: II/229).

Bunun için de Mesnevî'de su ve gemi analogisi kullanılır. Buna göre, geminin hareket edebilmesi için su (deniz) gereklidir; dolayısıyla, gemi suyun üzerinde olduğu müddetçe sorun yoktur. Ama su geminin içini doldurursa, işte o zaman gemi batar. Benzer bir analogi su testisi için de verilir; testi suyun üzerinde olduğu müddetçe suyun üzerinde yüzer ve batma riski olmaz. Buna göre, "dervişlik havası içte olunca, (insan) dünya suyu üzerinde kalır". Böyle olunca "bu dünyanın bütün mülkü onun olsa da onun gönül gözünde mülk bir şey değildir. Öyle gönül ağzını bağla ve mühürle. Onu hak katından ululuk havasıyla doldur" der (Rumi, 2004: I/67; Esen, 2007: 105). Çünkü, "mal ve altın, baş için şapka gibidir. Şapkaya sığınan kişi keldir". Bunun için de tasavvuftaki 'fakr' ve 'kanaat' düşüncesinin özümsemesini tavsiye eder. Tavsiyesini de gayet veciz bir şekilde; "kıvırcık ve güzel saç bulunan, şapkası olmayınca daha hoşuna gider" ifadesi ile anlatır (Rumi, 2004: I/112-113).

Yalnız, bu ifadelerden Mevlâna'nın çalışmamayı, miskinliği tavsiye ettiği anlamı çıkarılmamalıdır. Onun zühd ve dünya telakkisi asla miskinlik üzerine bina edilmez. Zira ona göre “çalışmak haktır, deva haktır, dert de haktır. İnkârcı, çalışmayı inkâra çalışır” (Rumi, 2004: I/67-68). Dolayısıyla, mü'min tembel olamaz, ama gönlünü dünya muhabbetine değil, Hakkın muhabbetine bağlamalıdır. Tasavvuf erbabının ‘elin kârda, gönlün Yâr'da (Hak'da) olması’ tavsiyesi tam da budur.

Mevlâna, kulun rızkını temin konusunda çalışma arzusu ve gayreti ile kanaat arasında nerede durması gerektiği konusunda Kur'an'ın ve sünnetin ışığında bir yol çizer. Bu manada kullandığı ilginç örneklerden biri rızık peşinde koşmayı savunan gayretli tilki ile tamahkârlığa karşı olan ve tevekkülü esas alarak rızkın nasıl olsa kişiyi nasibi nispetinde bulacağını savunan eşek arasında geçen konuşmadır. Hikâyeye göre, “ben kısmetime razıyım” diyen eşeğe tilkinin cevabı; “helâl rızık aramak buyruğa uymak için farzdır. Bu sebepler alemdir ve sebepsiz bir şey ele gelmez; öyleyse istemek önemlidir. Emir ‘... Allah'ın lütfundan arayın...’ (Cuma Suresi: 10) dır... Peygamber dedi: ‘Ey yiğit (feta)! Kapı kapalıdır ve kapı üzerinde kilitler vardır. Bizim hareketimiz, gidip gelişimiz ve kazanmamız, o kilidin ve engelin anahtarıdır... Talep olmadan ekmek vermek Allah'ın adeti değildir” der (Rumi, 2004: II/228).

Bunun üzerine, eşek bunun tevekkül zayıflığından olduğunu; padişahlık ve zafer arayana bir lokmanın bile kâfi olduğunu söyler. Zira ehil ve vahşi hayvanların hepsinin herhangi bir kazanç peşinde rızık hamallığı yapmadan daima rızıklandırıldıklarını, tamahkârlığın ve bu uğurdaki çabaların eziyetine gerek olmadığını, sabredildiğinde herkesin rızkının kendisini bulacağını; sen rızka düşkün bir âşıkısın ama, unutma ki, “rızık da rızık yiyene âşıktır” der (Rumi, 2004: II/228-229).

Tilki ise, “bu hikâyeyi bırak; az çaban da olsa ellerini kazanca dokundur. Allah sana el verdi, bir iş yap; kazanç elde et, dostluğa dostluk yap. Kim bir kazanca adım atarsa, diğer dostlara yardım eder” (Rumi, 2004: II/229). Burada Mevlâna, gayet açık bir şekilde Kur'an'ın ve hadislerin doğrudan tavsiyesi doğrultusunda mü'minin el emeği ve alın teri ile kazanç elde etmesi gerektiğini söylüyor. Bu kazancın sadece kendi geçimi için değil, aynı zamanda üretim ve ticaret yoluyla başkalarına da faydalı olacağını anlatıyor. Başka bir deyişle, kişinin çalışmakla ekonomiye sağlayacağı katkı sonucunda ortaya çıkacak gelir ve istihdam artışının yol açacağı

toplumsal faydaya işaret ediyor. Doğrusu Kur'an'da sık sık zikredilen 'kişinin kendine ve başkalarına dönük yaptığı iyi, güzel ve faydalı işleri' anlamına gelen amel-i sâlih kavramını da bu manada anlamak doğru olacaktır.

Helâlinden kazanç temini konusunda tasavvuf yolunun büyüklerinden İbrahim Ethem'e atfen çarpıcı bir ifade vardır: "Yiyeceğin helal ve temiz olsun da zararı yok gece namazı kılma, gündüz nafile oruç tutma" (Kuşeyri, 2017: 96). Nitekim âyette şöyle buyrulur: "İnsan ancak çabasının sonucunu elde eder. Ve çabasının karşılığı ileride mutlaka görülecektir. Sonra kendisine karşılığı tastamam verilecektir" (Necm Suresi: 39-41). Hadisi şeriflerde de aynı doğrultuda şöyle denir: "İnsanın yediği en güzel şey, kendi kazancından olandır" (Ebu Dâvûd, Büyû, İcâre: 77); "Hiç kimse elinin emeğinden daha hayırlı bir yiyecek asla yememiştir..." (Buhari, Büyû: 15).

Mevlâna'nın biraz önce eşeğin dilinden aktardığı görüş, esasında şu âyetin bir yansıması olarak düşünülebilir: "Nice canlılar vardır ki, rızıklarını taşımazlar (yiyecek biriktirmezler). Onları da sizi de Allah rızıklandırır..." (Ankebut Suresi: 60). Bu çerçevede Hz. Ömer'den rivayet edilen şu hadise de bakılabilir: "Siz Allah'a hakkıyla tevekkül edebilseniz, sizleri de kuşları rızıklandığı gibi rızıklandırır; sabahleyin aç çıkar, akşama tok dönerdiniz" (Tirmizi, Zühd: 33; İbn Mace, Zühd: 14). Ancak, bu âyet ve hadisten hareketle rızık temini için çalışmak gerekmediği, anlaşılmalıdır. Zira herhangi bir konuda sağlıklı kanaat edinebilmek için Kur'an'ın ve hadislerin ruhuna bütünsel bir yaklaşımla bakmak gerekir. Nitekim âyetin sebep-i nüzûlü olarak hicret öncesinde Hz. Peygamber'in ashabına Medine'ye göç etmelerini söylediğinde bazılarının orada ne yiyip-içeceklerine, nerede barınaklarına, geçimlerini nasıl temin edeceklerine dair kaygıları üzerine, rızık esas itibarıyla Allah'a ait olduğunu, bir yolunun bulunacağını telkin için olduğu rivayet edilmiştir (Özek, vd., 1992: 402).

Yoksa rızık peşinde koşmayı ve bu uğurda tüm sebeplere sarılmayı engelleyici yönde anlamamak gerekir. Ama bunun yanında kulun rızık konusunda kanaatsiz, tamahkâr ve ümitsiz olmamasını telkin ettiğini anlamak daha isabetli olacaktır. İbni Kemal'in o güzel dörtlüğü bu manayı ne güzel ifade eder:

Kismetindir gezdiren yer yer seni,

Arşa çıksan, akıbet; yer yer seni.

Anın için anın adı yer oldu,

Önce besler, sonra kendi yer seni.

Konuyla ilgili bir başka hikâyede ise, sucunun minnetten çember gibi iki kat olmuş, sırtında ağır yükten ve demir çubuk darbelerinden yüz yara yeri olan eşeği, sultanın Arap atlarının bulunduğu ahıra (hâraya) götürüldüğünde onların ortamını görünce: “Ey Yüce Allahım! Ben senin mahlukun değil miyim? Kabul edeyim ki eşeğim. Neden güçsüz, sırtı yaralı ve zayıfım?” der. Ama hemen bir savaş çıkıp, atlar savaşa sevk edilip geri döndüklerinde her yanlarına temren girmiş ve hepsini sırt üstü yere serilmiş görünce, eski haline şükredip, o ortamdan uzaklaşmayı ister ve “dünyayı bıraktı”ğın söyler (Rumi, 2004: II/227-228).

Sucunun ya da oduncunun eşeğinin Arap atlarını bey ahırında nimet içinde görüp, onların durumuna imrenmesine dair bu hikâyede; dünya malına, onun zevkine gereksiz imrenmenin, tamahkârlığın ne kadar yanlış olduğu, buna karşın kişinin elinde olana şükretmesi gerektiği ve kanaat etmesi gerektiği anlatılır. Hikâyede ayrıca, zengin diye gördüklerimizin de hiç umulmadık dertlerinin olduğu (bir anlamda, ‘büyük dağın boranının da büyük olduğu’) anlatılmaktadır. Kaldı ki, tasavvuf geleneğinde, kul nimete sahip olmayınca şükreder, sahip olunca da infak eder. Yaygın olarak bilinen bir rivayete göre, rızık temini konusunda büyük mutasavvıflardan İbrahim Ethem’in ‘bulunca şükrederiz, bulamayınca sabrederiz’ sözüne karşı yine büyük mutasavvıf Şakîk-Belh’in ‘bunu Horasan’ın köpeklerinin de yaptığını; kendilerinin bulunca dağıttıklarını, bulamayınca şükrettiklerini’ söyler (Kısakürek, 2012: 47). Zira bilir ki, kul şükrettikçe nimet ziyadeleşir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de “... Andolsun, eğer şükrederseniz elbette size nimetimi artırırım. Eğer nankörlük ederseniz, hiç şüphesiz azabım çok şiddetlidir” (İbrahim Suresi: 7) buyurulmuştur. Zaten insanlar arasında da iyiliğin devamı için kadrihin bilinmesi manasına gelen mârifetin (iyiliğin) iltifâta (takdire ve teşekkür) tabi olduğu söylenir.

İnsan Onuru ve Minnet Duygusu

Mevlâna, Mesnevî’de insanın helâl yoldan alın teriyle kazanıp kimseye minnet duymadan onuruyla maişetini temin etmesini tavsiye eder. Nitekim Mesnevî’de miskinliğin ve yoksulluğun sonuçlarını yoksul bir

bedevînin karısının iştîyakında görmek mümkündür. Buna göre, yoksulluk sadece yiyecek ekmeğın olmaması değil, aynı zamanda dert, cefa, göz yaş ve haset demektir; sürekli bir utanç duygusuyla yaşamak ve bu düşüncenin esiri olmak, yakın ve uzak herkesin sizden kaçması demektir; adeta 'havada sineğın kanına muhtaç' halde dilenci gibi yaşamak ve eve misafir gelenin hırkasını çalacak kadar ahlâkî zafiyete duçar olmak demektir. Kısacası, yoksulluk yaşarken ölmek, başsız kalmak demektir (Rumi, 2004: I/109).

Kur'an ve sünnetin ana teması Müslümanın özgür irade sahibi ve onurlu bir hayat sahibi olmasını vazeder. Bunun vazgeçilmez şartı ise el emeğ ve alın terine dayalı bir kazanç elde etmekten geçer. Bu hususta ana temayı en net ortaya koyan ve en çarpıcı hadisi şeriflerden biri Zübeyr bin Avvam'dan gelen şu rivayettir: "Sizden birinizin organını alıp(dağ a gitmesi), sırtında bir bağ odun getirip satması ve böylece Allah'ın onun itibarını koruması, bir şey verip vermeyecekleri belli olmayan kimselerden dilenmesinden daha hayırlıdır" (Buhari, Zekât: 50). Koca Ragıp Paşa Sevgili Peygamberimizin bu muhteşem hadisini kendi deyiş ile şöyle özetler (Sevgi, 2016: 175):

Çekerim kûh-ı girân-ı gamı Kâf olsa velî,

Tâk eder tâkatimi zerrece bâr-ı minnet .

Yine çok etkileyici bir rivayete göre, Peygamber Efendimiz bir gün Sa'd bin Muâz'ın elini sıkarken iki elinin nasırları dikkatini çeker ve sebebini sorar. Muâz: "Çoluk çocuğımın ihtiyacına harcamak, onların rızkını temin etmek için hurmalığımda kürekle çalışıyorum" deyince, Rasulullah onun elini öptüler ve buyurdular ki: "İşte Allah'ın sevdiği iki el" (İbn Hacer, el-İsabe: II/38; akt. Şeybani, 1993: 41; Erdem, 2022: 8). Onun içindir ki, Allah'ın sevdiği el, alın terine dayalı olarak meşru (ahlâkî) ölçülerde rızkını temin eden, başkasından bekleyen değil başkaları ile paylaşan eldir; yani "... veren el alan elden üstündür" (Buhari: 705; Müslim, Zekât: 94, 106; Ebu Dâvûd, Zekât: 28; Nesei, Zekât: 2521) ilkesini benimseyen eldir. Bu manada hattatların eserlerinde sık kullandıkları ve hadis olduğu söylenen meşhur bir güzel deyiş vardır: "El-Kâsibu Habibullah"; yani, "çalışan/kazanan Allah'ın dostudur". Zira Kur'an'da belirtildiği üzere emrine karada, denizde, havada her türlü imkân verilen ve diğer yaratılanların çoğundan üstün kılınan insanın (İsra Suresi: 70) izzetini ve şerefini koruması tavsiye edilmiştir. Zaten Hz. Peygamber de bu kadar

nimet/imkân varken tembellik edip, ailesinin geçimini ihmal eden ve onları başkasına muhtaç hale getiren kişinin cehennemlikler arasında olduğu ifade edilmiştir (Müslim: 2865).

Bu konuda Anadolu insanının irfanını yansıtan aşağıdaki güzel türkünün yazarı Nurettin Dadaloğlu bu hissiyatı çok güzel ifade eder:

Kadir Mevlam senden bir dileğim var:

Beni muhannete muhtaç eyleme.

Eğer muhannete muhtaç eylersen,

Kara topraklara gark eyle beni.

Yine hattatlarımızın severek yazdıkları şu temenniler meseleyi çok güzel özetler:

Ya Rab! Beni bana muhtaç etme!

Muhtaç isem, ancak Sana muhtaç olayım.

Ne muhtacına muhtaç olayım,

Ne de muhtacının başına taç olayım.

Çalışma ve Toplumsal Refah

Mevlâna, sık sık çalışma konusunu Kur'an ve sünnete atıfta bulunarak ve temsil gücü yüksek hikâyelerle anlatırken, meseleyi toplumsal refah üzerinden de ele alır. Nitekim eşekle tilki arasındaki sohbet tekrar dönersek; sürekli olarak tevekkülü en iyi kazanç yolu olarak gören eşeğe karşı tilki Bakara Suresi'ndeki "... kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın..." (Bakara: 195) âyetini okur. Her ne kadar âyet, siyakı ve sibakı itibarıyla Allah yolunda harcama yapmayı, aksi durumda insanların milletlerin kendilerini kendi elleriyle tehlikeye atacakları, dolayısıyla iyilik yapmalarını tavsiye etse de Mevlâna burada insanların kendilerinin başkalarının (toplumun) iktisadî refahı için gayret göstermedikleri takdirde kendi kendilerini tehlikeye atacaklarını ima etmektedir. Bu ifade gerçekten de büyük mutasavvıfın iktisadî olaylar üzerine gayet yerinde tahliller yaptığını gösteriyor. Bu ifadeyi bugünkü iktisat diline tahvil etmek gerekirse; 'insanlar bireysel olarak kendilerinin ve içinde buldukları toplumun geleceği için çalışmazlarsa hem kendilerinin hem de toplumlarının geleceğini tehlikeye atmış olurlar'. Çünkü, tabiatın döngüsü daha fazla gayret ve çalışmak ve daha fazla refah ve mutluluk üzerine bina

edilmiştir. Sürdürülebilir bir büyüme performansı yakalayamayan hanehalklarının ve ülkelerin müreffeh, huzurlu, adil ve güvenli bir hayat sürdürebilmesi mümkün değildir.

Bu ifadenin devamında ise, tevekkül, sabır, çalışma, kazanç, zühd ve iktisadî refah ve büyüme konularına dair müthiş tespitlerde bulunur: “Kuru ve taşlık çölde sabretmek ahmaklıktır; Hakkın dünyası geniştir. Buradan çayırılığa doğru geç; orada ırmağın çevresinde yeşillikte otla. Cennetler gibi yeşil çayırılık var; orada bele kadar yeşillik büyümüş. Orada bulunan hayvan mutludur; yeşillik içinde deve kaybolur. İçinde her tarafta akar bir pınar var; orada hayvan huzur ve güven içindedir” (Rumi, 2004: II/230). Zira meşhur atasözünde dendiği gibi; ‘kader gayrete âşiktir’. Çalışmadan rızık beklemek tevekkül değil, miskinlik olur.

Esasında Mevlâna bu ifadelerle İslam’ın iktisadî hayata dair temel ilkesini açıklamaktadır. Zira İslam, hayatın her alanında ifrattan ve tefritten kaçınmayı; bunun yerine orta yolu tavsiye eder. İslam düşüncesinde orta yol, dünyadan tamamen el etek çekerek inzivaya çekilmeyi; yani, uç bir zühd hayatını değil, adeta yeryüzünde âhireti yaşamayı ifade eder. Bu ifade, kadim İslam kültüründe ‘dünyanın peşinde değil, için-de olmak’ olarak belirtilmiştir (Erdem, 2017: 10-13). Zühd, bu dünyadan tamamen sarfı nazar edip, üretimden, tüketimden ve istihdamdan köşe bucak kaçmak olarak telakki edilecek ise, Yüce Yaradan bu dünyayı neden halk etmiştir? Neden sürekli topluma faydalı işlerden, insanlara faydalı olmaktan, hayırhahlıktan, infaktan ve sâlih amelden bahsetsin?

Ayrıca, neden “İnsan için sadece çalıştığıнын karşılığı vardır” (Necm Suresi: 39) buyurulmuş ve Hz. Peygamber bu doğrultuda pek çok hadisi şerif îrâd etmiştir? İnsanın amacı, metafizikî bir varlığa öykünerek kendisine melek vasfı kazandırmak değil, yeryüzünde kötülüğün ortadan kalkması ve iyiliğin hâkim olması yönünde insanlığın daha müreffeh ve huzurlu hâle gelmesi için çaba sarf etmektir. Dünyanın gerçekleri de bize gösteriyor ki, Müslümanlar söz konusu iktisadî refahı ve sosyal huzuru sağlamadan ve Bakara Suresinin 195. âyetinde ifade edildiği üzere; canlarını, mallarını, namuslarını, dinlerini ve akıllarını muhafaza etmek için gerekli tedbirleri almadan, Hakkı hâkim kılıp batılı ortadan kaldırma (İsra Suresi: 81); yani, iyiliği egemen kılıp kötülüğü bertaraf etme görevlerini yerine getirmeleri mümkün olamamaktadır. Nitekim, günümüzde Müslümanların yaşadığı çoğu coğrafyada kendi topraklarında en temel haklarına tecavüz

edildiğinde, en acımasız saldırıya uğradıklarında, sonuç alıcı hiçbir tepki verilememektedir.

Bir Meslek Sahibi Olmak

Kişinin çalışmak suretiyle milli ekonomiye katkı sunması gerekir ama, herkes her şeyi yapamaz; herkesin belli bir mesleği olması gerekir ve o alanda uzmanlaşması gerekir. Belli bir meslekte uzmanlaşmış vasıflı bir emeğin üretime daha verimli katkı sunması söz konusu olacaktır. Kısacası, bu durumda aynı emekle daha fazla hasıla elde edilmiş (emek verimliliğinin artması) olacağından toplumsal refah artacak ve Peygamber'in diliyle, kişi topluma daha fazla hizmet ettiği için daha hayırlı bir duruma ulaşmış olacaktır. Çünkü, "insanların en hayırlısı, insanlara faydalı olandır" (Buhari, Mağâzî: 35; el-Aclûnî, Keşfu'l-Hafâ, 1: 393).

Nitekim klasik İslami eserlerde her Peygamberin belli bir mesleğinin olduğu söylenir. Mesela, Hz. Âdem (çiftçi), Hz. Şit (hallaç, yorgancı), Hz. İdris (terzi ve yazıcı), Hz. İsmail (avcı), Hz. İshak (çoban), Hz. Yusuf (saatçi, iktisatçı-maliyeci), Hz. Musa (çoban), Hz. Zülkifl (ekmekçi), Hz. Lût (tarihçi), Hz. Üzeyir (bağcı), Hz. İlyas (çulha, dokumacı), Hz. Dâvûd (zırhçı, demirci), Hz. Lokman (hekim), Hz. Yunus (balıkçı), Hz. İsa (seyyah) ve Hz. Muhammed (tüccar) olarak bilinir (Çağatay, 1997: 161). Hz. Dâvûd'un mesleği ve el emeği konusunda Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulur: "Andolsun biz Dâvûd'a tarafımızdan müstesna bir lütufta bulunduk ... onun için demiri yumuşattık. (Ona şöyle buyurduk:) Geniş zırhlar imal et, örgüsünü ölçülü yap. Siz de (ey mü'minler) dünya ve âhirete faydalı işler yapın; şüphesiz ben yaptıklarınızı görmekteyim" (Sebe Suresi: 10-11). Âyette geçen "geniş zırhlar imal et, örgüsünü ölçülü yap" ifadesinin işin nitelikli ve belli bir standartta yapılması bunun için de o alanda bir mesleki uzmanlık sahibi olmayı gerektirdiği vurgusuna dikkat etmek lazım. Ayrıca, Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği bir hadiste de 'Zekeriya Peygamber'in marangoz olduğu' (İbn-i Mace, Ticaret, Sanatlar: 5) bildirilmiştir.

Bunun dışında, İslam'ın ilk devirlerinden itibaren var olan ve Anadolu Selçukluları ile Osmanlı dönemlerinde de ahîlik olarak bilinen fütüvvet geleneğinde her fetânın (genç fütüvvet ehlinin) ya da ahînin bir mesleğinin olması, gayret göstererek onunla helâl yoldan kazancını temin etmesi; bunun bir kısmını kendisinin ve ailesinin geçimi için, kalanı ise ihtiyaç sahiplerine cömertçe infakta bulunması istenmiştir (Erdem, 2021: 45-51). Bilindiği gibi, üretimi gerçekleştiren iki temel faktörden birincisi

emektir ve sermayenin (ve teknolojinin) etkin kullanımı için de emeğin verimliliği çok önemlidir. Emeğin verimliliğini tayin eden ise, belli bir meslek üzerinden sahip olduğu uzmanlık ve vasıf birikimidir. Kaldı ki, günümüzde yeni teknolojilerin çok hızlı gelişmesi ile vasıflı işgücüne olan talep de hızla değişmekte, buna bağlı olarak da işsizlik oranları değişmektedir (Erdem ve Savaş, 2023: 330-333).

Mevlâna bunu şöyle ifade eder: “Çünkü bütün işler bir kişiden gelmez; hem marangoz hem sucu, hem de dokumacı olunmaz.” Ayrıca, ekonomik faaliyetler ve milli hasıla herkesin kendi potansiyeli nispetinde katkısı ile ortaya çıkar. Dolayısıyla, bu faaliyetlerden kaçınmak yakışmaz. Herkesin başkasının emeğini tüketmesi yerine, birbirinin yeteneğini tamamlayarak daha yüksek bir ekonomik büyüme performansı ile toplumsal refahı yükseltmesi sünnettir. Büyük âlimin kendisi bunu şöyle ifade eder: “Alem bu ortaklıkla düzen içindedir; herkes ihtiyacından bir iş seçer. Orada beleşçe yemek gerekmez; sünnet yolu çalışmak ve kazanmaktır” (Rumi, 2004: II/230) der. Dikkat edilecek olursa, Adam Smith gibi Batılı iktisatçıların ekonomik büyümenin ve milletlerin zenginliğinin temel unsuru olarak gördükleri meslek sahibi vasıflı insan gücü tezi, çok daha öncesinde Anadolu topraklarında Fütüvvet erbabı Ahîler ve Mevlâna gibi İslam düşünürleri ve teşekkülleri tarafından açıkça dile getirilmiş ve hayata geçirilmiştir.

Dünyevî Arzular Karşısında Yusuf Duruşu ve Kuyu Metaforu

Mevlâna, bir yandan çalışmanın ve helâl yoldan rızık temininin önemini anlatırken, diğer yandan dünyevî arzular karşısında maddî unsurlara teslim olmamayı, Hz. Yusuf misali manevî amacından uzaklaşmaması gerektiğini kuyu metaforu üzerinden anlatır. Nitekim, “Ey insan! Sen güzellik Yusufusun. Dünya kuyusuna atılmışsın. Seni bu müzlim (karanlık) kuyudan kurtaracak tek çare, hablullah olan Kur’an’a sıkı sarılmandır” (Büyükkörükçü, 1983: 12) diyerek, dünyayı Hz. Yusuf’un atıldığı kuyuya benzetir ve ondan kurtulması gerektiğini söyler. Dünya ve kuyu metaforunu bir başka yerde yine kullanarak; “Ey yolcu! Kendine gel kendine! Vakit geçti. Ömür güneşi ölüm kuyusuna doğruldu” der (Büyükkörükçü, 1983: 14).

Hz. Yusuf’un kuyuya atılmasına atıfta bulunulması önemli; çünkü, orada Yusuf’u kuyuya atanlar dünyevî hırstan ve çekememezlikten ötürü attılar (Yusuf Suresi: 8-12), çıkarılanlar oldukça düşük bir dünyevî değer biçtiler

(“Ve sonunda önemsiz bir paha -sadece birkaç gümüş dirhem- karşılığında o’nu sattılar; o kadar az değer biçmişlerdi o’na” (Yusuf Suresi: 21); “ve onu satın alan Mısırlı adam karısına ‘Ona iyi bak’ dedi, ‘belki bize yararı olur; kaldı ki evlatlık da edinebiliriz onu...” (Yusuf Suresi: 21) derken yine bir takım maddî sâiklerle hareket ettiler. Ancak bunların hiçbirinin hesabı tutmuyor, hiçbiri kazançlı çıkmıyor, aksine kaybediyorlar. Diğer taraftan, Yusuf bunların değer ölçüleri ile hiçbir şekilde ilgilenmiyor; tamamen Allah’ın koyduğu değer ölçüsüne göre hareket ediyor. Nitekim ‘hapse atılma ve aşağılanmış insanlarla birlikte olma’ (Yusuf Suresi: 32) tehdidi karşısında bile kararlı duruşundan taviz vermeden; “benim için hapis, bu kadınların isteklerine boyun eğmekten daha iyidir...” (Yusuf Suresi: 33) diyerek dünyalık cezalara karşı rest çekmiştir. Hikâyenin sonunda kazanan gerçekten de o oluyor. Hatta bu kazanç sadece öbür dünyaya dönük bir kazançla kalmıyor, bu dünyada da şerefli, itibarlı ve pozisyon sahibi bir hayat olarak tezahür ediyor; şairin deyişiyle “Keremkârı kıldı Mısır’a sultan” (<https://www.jiosaavn.com/lyrics/ben-bir-yakup-%C4%B0dim-lyrics/JgMCeA5kYHo>). Nitekim âyette şöyle denir: “... Böylece, Yusuf’a o ülkede iyi bir yer sağladık; (bunu yaptık)ki, o’na olayların iç yüzüne, gerçek anlamına dair bir kavrayış öğretilim. İşte, Allah edip eylediği işlerde böyle galiptir; ne var ki, insanların çoğu bunu bilmez” (Yusuf Suresi: 21). Mevlâna’nın bahsettiği kuyu dünyaya dair mükâfatlar ve cezalardır; bunlara takılmadan Yusuf’un yaptığı gibi ilâhi mükâfatın ve cezaların esas alınmasını tavsiye etmektedir.

Dünyanın Puthâne Olarak Telakki Edilmesi ve Tevhid Vurgusu

Mevlâna, Yusuf metaforuna uygun bir şekilde dünya, terk ve rağbet meselesini “Bizim Mesnevîmiz vahdet dükkanıdır. Onda Allah’tan gayrı ne görürsen, o puttur” (Büyükkörükçü, 1983: 10) diyecek kadar radikal bir üslûpla tevhid konusuna vurguyu öne çıkarır. Bu ifadeyi yorumlayan bir tasavvuf âlimi ise, “dünyaya ve nefsanî arzulara düşkünlüğü hiçlik ve alçalış sonunda ölmek, unutulmak” olarak yorumlar (Büyükkörükçü, 1983: 11).

Mevlâna, Mesnevî’nin başka bir yerinde ise, terk ve rağbet meselesini İbrahim Ethem’in tacını ve tahtını bırakmasına vesile olarak anlatılan o meşhur hikâye üzerinden açıklar. Bilindiği üzere, Ethem’in gece yarısı tahtının üzerinde takır tukur ses çıkaranlara ne aradıklarını sorduğunda develerini aradıklarını söylemeleri üzerine; “deve dama nasıl sıçrar, hadi

(ordan)!” dediğinde; “sen taht üzerinde Hak’la görüşmeyi nasıl arıyorsun?” derler (Rumi, 2004: II/45). Bu çarpıcı cevap üzerine dünyalık her şeyi terk eder ve zühd hayatını seçer.

Dünya ile insanın ilişkisi, inananlar (ya da daha özel olarak enbiyâ ve evliyâ) ile inanmayanların dünya ile ilişkisinin gerçek (saf) altın ile sahte (kalp) altının potaya konduğunda vereceği tepki ve görünüm bakımından göstereceği farklılık üzerinden anlatılır. Buna göre, gerçek altın kendini potada en saf haliyle gösterirken, kalp altın simsiyah olur. Metin şu şekildedir: “Bu şehvetler dünyası bir puthânedir. Peygamberler de kâfirler de bu puthâne de bulunurlar. Fakat şehvet, pak ve temiz kişilerin, yâni peygamberlerin ve velilerin kuludur. Şehvetin ateşi altın gibi saf ve temiz olan varlıkları yakamaz. Kâfirler kalp akçe gibidirler. Temiz ve pak olan erler ise altın gibi olmuşlardır... Kalp potaya girince hemen kararır, simsiyah olur. Fakat altın potaya girince onun altınlığı meydana çıkar” (Rumi, 1996: 624). Gerçek mü’min de bu dünyada iktisadî faaliyette bulunurken su üstünde yüzen gemi ya da potaya konan gerçek altın gibidir; herhangi bir değişime, bozulmaya uğramaz. İnanmayanlar ya da gafil insanlar dünyaya dalarak, yaradılış gayesini unutanların kalpleri ise, kalp altın gibi kaskatı olur.

Tıpkı, Kur’an’da İsrailoğullarının kendilerine verilen bütün nimetlere karşın ilâhi mesajın gereğini yapmak yerine, hala kendi dünyalık hevâ ve heveslerine göre yaşamaya devam etmelerini izah eden şu âyette olduğu gibi: “Bundan sonra kalpleriniz yine katılaştı; artık kalpleriniz taş gibi, hatta daha da katıdır. Taşın öylesi vardır ki ondan ırmaklar kaynar; öylesi de vardır ki, çatlayıp bağrından su fışkırır; bazı taşlar da vardır ki, Allah korkusuyla yerinden düşer. Allah, yapmakta olduklarınızdan habersiz değildir” (Bakara Suresi: 74). Nitekim halk arasında kalbi İslam’ın nuru ile aydınlanmamış, küfür ya da gaflet içerisinde olanlar için hala ‘yüzünün nursuz’, ‘kalbinin kararmış’ olduğu ifadeleri kullanılır.

Onun için de gerçek mü’minin Allah’ın Tuvâ Vadisi’nde Hz. Musa’ya “... ayakkabılarını çıkar...” (Taha Suresi: 12) dediği gibi dünyayı gönlünden çıkarması istenir . Hatta Mevlâna “iki dünyayı da bırak” der. Yine dünya malını insanın boğazına saplanan kılçığa benzetir (Esen, 2007: 107): Nasıl ki, örneğin boğaza takılan balık kılçığı insanın yemek borusunun işlevini sağlıklı bir şekilde icra etmesini engeller ve yeme-içme eylemi için onun oradan alınması gerekir, hatta ölüme kadar götürürse, sahip olunan mal

ve mülkün insanın gönlüne saplanması (orayı işgal etmesi) de onun hakikat ve mârifet yolculuğunu engeller. Bu itibarla, Mevlâna'ya göre, takva nefsin hazzettiği şeyleri terk etmek ve kemâlin husulüne mâni olan şeyleri engellemektir. Kısacası, takva mü'mini Haktan uzaklaştıran her şeyden sakınmak olarak görülür (Büyükkörükçü, 1983: 327).

Gaflet Yerine Dünya Meşakkatine Karşı Sabır, Rıza, Şükür ve Takva Anlayışı

Mevlâna'ya göre, bu dünyanın direği gaflettir. Agâhlığı (farkındalık, uyanıklık, haberdarlığından haberdarlık) mana aleminde görür ve bu durum bir insana hâkim olunca, bu dünya o kişinin gözünde değersizleşir. Malına ve mülküne, soyuna ve sopuna mağrur olan gafil kişiyi ise, oluk üstündeki deveye benzetir (Esen, 2007: 107; Rumi, 1996: 571). Mevlâna, bu tavrın tam aksini tercih ederek, Cenab-ı Hakka şöyle niyazda bulunur: "Ya Rab! Bazen ağlar, inler, rızan için göz yaşı dökerim. Sakın benim bu gözyaşlarıma merhamet edip de bela ve cefalarını benden kesme. Çünkü onlar benim, kalbimin hayatı, imanımın gıdasıdır". Nitekim, bu çerçevede çok riyâzât yaptığı, bazen günlerce yemediği ve çok az uyuduğu rivayet edilir. Etrafında toplanan ihvan ve müridânını da zühd ve takvaya yönlendirdiği söylenir. Bu itibarla, evladına ve yakın dostlarına vasiyetinde de takvayı, az yemeyi, az uyumayı, mâsiyet ve günahlardan uzak kalmayı tavsiye etmiştir (Büyükkörükçü, 1983: 120, 52, 328).

Şeyh Rukneddin'in aktardığına göre, Mevlâna hizmetçisine evde yiyecek ne olduğunu sorduğunda 'bugün hiçbir şey yok' derse, "Allah'a hamdolsun, bugün evimiz Peygamberimizin hane-i saadetlerine benzedi" derdi; 'mutfağımızda ihtiyaç duyduğumuz her şey var' dediğinde ise müteessir olur ve "bu evden Firavun kokusu geliyor" derdi (Büyükkörükçü, 1983: 322). Zira ona göre "bu dünya tuzaktır ki, onun av vasıtası (insanları Haktan ayıran) heva ve hevestir. O tuzaktan kaç ve onlardan yüz çevir". Ama "tuzaktan kaçmak vacip iken, senin tuzağın kanadına yapışmıştır" (Büyükkörükçü, 1983: 327) der. Bilindiği üzere, meşhur bir hadis-i şerifte de şöyle denir: "Dünya muhabbeti bütün hataların başıdır" (Beyhakî, Şuabu'l-İman: 7/338).

Mesnevî'de bu husus anlatılırken, kulun dünyada başına gelen belalardan, musibetlerden şikâyet etmek yerine, bunları Yüceler Yücesi'nin rızasına muvafık olmak için sabır ve şükür araçlarıyla fırsata dönüştürmesi tavsiye edilir. Bu hususta İslam geleneğinde Hz. Yakup ve Hz. Yusuf ile Hz.

Eyyub'un maruz kaldıkları çileler karşısında gösterdikleri sabır ve şükür vasıtasıyla büyük bir manevî başarıya dönüştürmelerinden bahsedilir. Dikkat edilecek olursa, Hz. Yakup'un sabr-ı cemîlinde başına gelen bir sıkıntıya karşı Allah'ın Peygamberi onu yapanları cezalandırma yoluna gitmiyor, Allah'a isyan etmiyor, olgunlukla, güzel bir sabırla (sabr-ı cemîl) karşılıyor, o hadisede ilâhi bir muradın olduğuna, dolayısıyla bir gün gelip hayra tebdil olabileceğine inanıyor, Allah'tan asla ümit kesmiyor; çünkü, hüküm ve hikmet sahibinin ancak O olduğunu biliyor ve acısını sadece Allah'la paylaşıyor (Yusuf Suresi: 86) ve bunda kendi yaptıklarının da bir payının olabileceğini düşünüyor.

Nitekim, Mevlâna'ya göre, dünyanın zevklerine ve kendi ihtiraslarına mağlûp olmayanlar "horluk, hakirlik zehrini şükür gibi biliyorlar, gam dikenlerini de deve gibi otuyorlar. Hem de bunu gamdan, kederden kurtulmak için yapmıyorlar, gama uğradıklarından yapıyorlar. Bu horluk, bu aşağılanış, onlarca yücelere erişmek, rütbeler, mevkiler elde etmek oluyor. Bunlar kuyu dibinde oturmaktan şad olurlar da saltanat tacı ile tahta nail olmaktan korkarlar". Dikkat edilecek olursa, kuyu metaforu tekrar karşımıza çıktı. Hakiki sevgilinin rızasına muhalif bir eylemde bulunup dünyada itibar görmek ve buradan statü elde etmek yerine, kuyu dibinde kalmayı, hapse atılmayı ve aşağılanmış insanlarla birlikte olmayı (Yusuf Suresi: 32) adeta esaret ve tâvizkârlık olarak görüp, asıl özgürlüğü bunların isteklerine boyun eğmemekte (Yusuf Suresi: 33) gören bir Yusuf duruşundan bahsedilmektedir. Zira gerçek manada Allah'ı sevenler "... mü'minlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı vakarlıdır... ve hiç kimsenin kınamasından korkmazlar. İşte bu Allah'ın dilediğine verdiği bir lütfudur" (Maide Suresi: 54). Âyetin sonundaki ifade gerçekten dikkat çekici: Tüm peygamberlerde görülen bu nebevî tavır ya da Yusuf duruşu Allah'ın bir lütfudur. Bu sayede insan, ilâhi buyruğa ve kendi doğasına uygun yüce bir duruşu basit çıkar ve arzu uğruna ayaklar altına almamaktadır. Sadece bunun için bile insan ne kadar hamdetse azdır. Büyük bir nasip olarak görmek gerekir. Zaten İbrâhim Tennûrî de bunu demiyor mu? (İz, t.y.: 24):

Gelse celâlimden cefa

Yahut cemâlinden vefa,

İkisi de cana safa:

Kahrın da hoş, lütfun da hoş.

Ger bağ-u ger bostan ola,
Ger bendü ger zindan ola,
Ger vasl-ü ger hicran ola ,
Kahrın da hoş, lutfun da hoş.

Mevlâna'nın raġbeti ifade ediŖi ise, daha güzeldir: "Sevgili nerede âŖıkın yanında bulunursa, orası yer altı bile olsa, gökyüzünün en üstüdür" (Rumi, 1996: 570). Öyle ya, aŖaġıdaki hicaz Ŗarkının sözlerinde de fani sevgilisine meyli ve raġbeti de aynı deġil midir?

Neyleyim köŖkü, neyleyim sarayı,
İçinde salınan yar olmayınca.

Mevlâna bu duyguyu çok güzel bir retorikle Ŗöyle genelleŖtirir: "... mü'minlerin alt oluŖlarında bile bir güzellik vardır. Sen miski ve anberi kıracak olursan, dünyayı onların güzel kokuları ile doldurmuŖ olursun. Fakat, eŖek gübresini kırarsan, evleri baŖtan baŖa pis koku ile doldurursun. Hz. Peygamber, yenilmiŖ bir halde Hudeybiye'den dönerken; 'inna fetehnâ' devletinin davulu çalındı". İŖte tam bu noktada Hz. Peygamber'in dilinden Ŗu sarsıcı ifadelere yer verir: "Ey mal ve mülküne, soy ve sopuna maġrur olup, böbürlenen gâfil! Sen akıllı bir kiŖiye göre oluk üstendeki deve gibisin" (Rumi, 1996: 569-571). Ekonomik gücünden ve soyundan dolayı böbürlenen kiŖiyi gafil olarak tanımlar; çünkü, başkalarının yararlanmasını engelleyerek bencilce ve görgüsüzce tüm imkanları kendisi kullanmak ister. Ama bilmez ki, orada sürekli kalamayacaktır. Hayatın doġası gereġi, oradan ayrılacak ve bir gün o imkanlar başkalarının eline geçecektir.

Esasında bize göre, Mevlâna'nın bu sözlerini aŖaġıda verilen iki âyetin açıklaması olarak görmek mümkündür. Bunlardan ilki, ağır bir maġlubiyetle sonuçlanan Uhud SavaŖı üzerine Müslümanların üzüntülerini dindirici mahiyette inen âyetlerden biridir: "... İŖte (iyi veya kötü) günleri insanlar arasında (böyle) döndürür dururuz. (Bazen bir topluma iyi ya da kötü günler gösteririz, bazen öbürüne.) Allah, sizden iman edenleri ayırt etmek, sizden Ŗahitler edinmek için böyle yapar..." (Ali İmran Suresi: 140). Aslında bir önceki âyet ile mü'minlere güçlü bir ikazla birlikte güçlü bir moral ve motivasyon verilir: "GevŖemeyin, hüzünlenmeyin. Eġer (gerçekten) iman etmiŖ kimseler iseniz üstün olan

sizlersiniz” (Ali İmran Suresi: 139). Bu âyetin devamı olan ve biraz önce verdiğimiz âyetin başında ise yine teselli edici ama ilâhi ve tabii gerçeği, dengeyi ve döngüyü vurgulayıcı bir ifade yer alır: “Eğer siz (Uhud’da) bir yara aldıysanız, şüphesiz o topluluk da (Müşrikler de Bedir’de) benzeri bir yara almıştı...” (Ali İmran Suresi: 140). Yine Nadiroğulları Yahudilerinin Medine’den sürülmesi üzerine onların geride kalan malların paylaşımına dair Haşr Suresi’nin başında yer alan âyetlerden birinde ise şöyle denir: “... O mallar, içinizden yalnız zenginler arasında dolaşan bir servet (ve güç) hâline gelmesin diye (Allah böyle hükmetmiştir) ...” (Haşr Suresi: 7) .

Mevlâna, Hz. Peygamber’in dilinden konuşmaya devam ederken, ‘gafiller’ dediği kişilere bu defa “Ey esirler” diye hitap eder ve “Sizi, şimdi bağlı esirler halinde görmedim ki hâlinize sevineyim. Ben sizi, devlet sâhibi olduğunuz zamanlarda da böyle bağlı esirler olarak görüyordum” der. Hatta onları elest âleminde ve daha sudan, topraktan yaratılmadan önce de benzer vaziyette gördüğünü söyler. Ama aslında insanın zehir karıştırılmış şekeri neşe ile içtiğini ve ölümün gizlice geldiği halde gafletin ve şeytanın yanıltmasının iki kulağını da tıkadığını söyler (Rumi, 1996: 571) . Başka bir yerde de dünya malı yılanı benzetilir: “Yılanların zehri, yılanlara hayattır. Fakat insana nisbetle ölüm” (Rumi, 1996: 587).

Ayrıca, burada insanın mala düşkünlüğüne de işaret vardır. Onun içindir ki, bunun ardından yine Peygamber Efendimizin dilinden oldukça sert ifadelerle bir dünya tanımlamasını ve uyarıyı ekler: “Dünya leştir, pistir, kokmuştur, değersizdir. Böyle bir şeye ben nasıl olur da harîs (düşkün) olurum. Ben köpek değilim ki, leşin perçemini dişleyip koparayım” (Rumi, 1996: 571.) . Fakat, büyük mutasavvıf mektuplarında böyle olsa da; maişet temini, ekmek kaygısı nedeniyle dünyadan büsbütün el etek çekmenin doğu olmadığını ifade etmiştir (Esen, 2007: 111). Mehmed E. Yurdakul bu manayı şöyle dillendirir (Rumi, 1996: 595):

Altın sarı bir yilandır, vicdanları ısırır,

Lakin hayat kavgası için bu silaha muhtacız.

Sonuç ve Tartışma

Çalışmada önce özetle Mevlâna’nın hayatı ve eserleri, ardından genel olarak mutasavvıfların zühd ve dünya telakkisi, sonra da müşârün ileyhin konuyla ilgili görüşleri sekiz alt başlık altında incelenmiştir. Ulaştığımız sonuçları şöyle özetlemek mümkün olabilir:

Yaşadığımız dünyaya karşı tamahkâr olunmaması, mâsivâ olarak addedilen Allah'tan gayri sûfîyi seyri sülûkten alıkoyan her şeyin kalpten çıkarılması (terk) ve onun yerine hiçbir karşılık beklemezsin Cenab-ı Hakk'a râğbet edilmesi gerektiği tasavvufun esasları olarak görülmektedir. Bu anlamda zühd, dünya ve ona ait olanlara karşı tam bir kayıtsızlık ve yansızlık olarak ifade edilmiştir. İki dünyayı birlikte düşünen makul bir sâlik için bunun fırsat maliyeti en düşük doğru bir optimizasyon kararı olduğu söylenebilir. Önemli bir nokta da zühdün rızka imanının tam olmasıyla kemâle ereceği görüşüdür. Bu sayede ekonomik konjonktürün daralma evrelerinde kul gelirdeki düşüş karşısında şükür, sabır ve kanaatle hareket eder. Bu yolla 'kul peygamberliği seçmiş olan Hz. Peygamber'in sünneti üzere zühd hayatı benimsenmiş olur. Nitekim Mevlâna'nın dünyaya bakışı esasında Peygamber'in baktığı yerdir; buna göre 'dünya mü'minin zindanıdır', gaflete yer yoktur, o zindandan bir an önce kurtulmak gerekir.

Ancak, buradan hiçbir zaman çalışmamak, tembellik etmek anlaşılmamalıdır. Mevlâna'nın zaman zaman işaret ettiği şey dünyevî arzular karşısında Yusuf duruşu sergilemek, gerektiğinde zindanı (onurlu duruşu) ikbal kaygılarına tercih etmektir. Zira dünyevî şehvetler, arzular puthâneye benzetilerek, içindeki putlara boyun eğilmemesi gerektiği vurgulanır. Bu putlara râğbet edenleri ise gafiller olarak nitelendirip Hz. Peygamber'in dilinden şöyle seslenir: "Ey mal ve mülküne, soy ve sopuna mağrur olup, böbürlenmiş gâfil! Sen akıllı bir kişiye göre oluk üstündeki deve gibisin". Yoksa, o 'çalışıp kazanan Allah'ın sevgilisidir' düsturuna inanır; çalışıp gayret gösterdikten (sebebe sarıldıktan) sonra tevekkül etmek gerektiğini tavsiye eder. Çünkü, çalışmak ve kazanmak sünnet yoludur; bu yolda herkesin bir meslek sahibi olması ve insanlara yararlı olmak için çalışması (amel-i sâlih) gerekir. Zaten insanın onuru da ancak çalışıp helâl kazanç elde etmekle teminat altına alınır.

Mevlâna, gerçek zâhidin rızkını helâl yoldan el emeği ve alın teri ile elde eden kişi olduğunu söyler. Onun söylediği, esasında tasavvuf ehlinin 'elin kârda, gönlün Yâr'da olması' tavsiyesinden başka bir şey değildir. Bu manada kısmetine razı olmak isteyen eşeğe karşı tilkinin Allah'ın buyruğuna uymak için helâl rızık aramanın farz olduğunu, bu sebepler aleminde sebepsiz bir şeyin ele gelmeyeceğini, öyleyse istemenin önemli olduğunu, talep olmadan ekmek vermenin Allah'ın adeti olmadığını söylemesi, esasında her şeyi özetler niteliktedir. Ancak, eşek ile bey

ahırındaki atlar arasında geçen hikâye ile de insanın elinde olana kanaat etmesi, aç gözlülük yapmaması tavsiyesinde bulunur.

Mesnevî'den anladıklarımızı İslam iktisat düşüncesinin özü ile birleştirdiğimizde, zühdün hiçbir zaman hayattan kopuk, toplumsal hadiselerle ilgilenmeyen, üretmeyen, tüketmeyen, kimseyi umursamayan, sorumluluk almayan, nemelazımcı, münzevi ve miskin insanların hâlini anlatan bir kavram olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Çünkü böyle bir hayat tasavvuru, Hz. Adem'den beri var olmuş vahiy sürecine, Kur'an'ın ve hadislerin bize vazettiği yaşam biçimine açık bir tezatlık teşkil eder. Aslolan, eli işte gönlü Hak'ta olmaktır. Ya da tasavvuf erbabının yerinde bir deyişi ile zühd, halk içinde Hak ile birlikte olma gayretidir. Mevlâna bunu gemi (insan) ve su (dünya) metaforu ile açıklar. Materyalizmin ve kapitalizmin sınırsız büyüme tutkusunun ve hırsının esiri olmamaktır, zühd. Yoksa, iktisadî büyümeye ve gelişmeye karşı olmak değildir!

Bu itibarla, amaç dünyadan ve dünyevî manada üretmekten, ticari işlemlerden, tüketmekten kaçınmak yerine, fiziki olarak bu faaliyetleri olabildiğince etkin bir şekilde yapmak, ama bunların kalbi esir almasına mâni olmak, yani kalpten çıkarmak (kalben terk etmek) ve her şeyi tamamen Allah'ın rızasına matuf hale getirmektir. Tasavvufun tezkiyeden kastı da işte bu şekilde kulun Hak ile arasına perde olan dünyevî iştigalin kalpten çıkarılması (terki) ile mümkün olacaktır. Yani, terk olmadan tezkiye de olamayacaktır. İşte o zaman "Savaşta onları siz öldürmediniz, onları Allah öldürdü; (oku) attığında da sen atmadın, Allah attı..." (Enfal: 17) âyetinin mü'minler için neden bir 'lütuf' olduğunun sırrına vakıf ve mazhar olacaktır.

O zaman bu mana vukûfiyeti bize âhiret odaklı bir ekonomik anlayışın idrakini sunacaktır. Tasavvuf ehlinin fenâ-fillah ve bekâ-billah dediği bu ekonomik zihniyetin, iktisadî faaliyeti sadece yaşanan bu dünya menfaati için değil, aynı zamanda ve esas itibarıyla de âhirette elde edilecek getiriler (sevaplar, lütuflar; Cennet ve en önemlisi Hakk'ın rızası) için olduğu o zaman anlaşılacaktır. Çünkü, sâlik bu düzeyde artık 'Hakk'ı hakiki manada bilecek', 'O'nu bulacak ve O'nunla olacak', "... İşte o zaman (Cenab-ı Hakk da) onun işiten kulağı, gören gözü, sımsıkı tutan eli, yürüyen ayağı mesabesinde ..." (Buhari, Rikak: 38) olacaktır.

KAYNAKÇA

- Büyükkörükçü, T. (1983). *Mevlâna ve Mesnevî*. İstanbul: Bedir.
- Ceyhan, S. (2013). Zühd. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 44, ss. 533-535). Ankara: TDV Yayınları.
- Ceyhan, S. (2004). Mesnevî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 29, ss. 325-334). Ankara: TDV Yayınları.
- Çağatay, N. (1997). *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Dölek, A. (2004). Hz. Peygamber'den Kul Diye Bahsedilmesinin Anlamı: Hadisler Işığında Bir Değerlendirme. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 17(3), 184-191.
- El-Hüseyni, M.A. (2016). *Tac Tercemesi ve Şerhi* (Cilt 5, A. Öztürk, Çev.). İstanbul: Kahraman.
- Erdem, E. & Savaş, S. (2023). Ahilik Kurumsal Olarak Modern Ekonomik Hayata Ne Ölçüde Uyarlanabilir? Ulusal ve Uluslararası Düzeyde Bazı Örnekler Üzerinden Bir Değerlendirme. M. E. Kala (Ed.), *Ahiliği Yeniden Düşünmek: 21. Yüzyılda Yiğitlik, Ahilik ve Dirlik* içinde (ss. 329-348). Ankara: Türkiye Yazarlar Birliği.
- Erdem, E. (2022). Helâl Kazanç, İnsan Onuru ve Erdemli Toplum İnşası: İlgili Hadisler Üzerinden İktisadi Bir Değerlendirme. *Helâl ve Etik Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 1-17.
- Erdem, E. (2021). Fütüvvetnamelerin İslam İktisat Düşüncesi İçindeki Yeri. *İş Ahlakı Dergisi*, 14(1), 27-62.
- Erdem, E. (2017). Müslüman Bireyin İktisadi Davranış Hususiyetleri ve İslam Piyasa Geleneği. Y. E. Sezgin & F. Bulut (Yay. Haz.), *İslam İktisadi ve Piyasa* içinde (ss. 1-29). İstanbul: İktisat.
- Esen, A. (2007). *Mevlâna Celaleddin Rumi'nin İktisat Anlayışı*. Konya: Rumi.
- Hamidullah, M. (2001). *H. Peygamber'in Savaşları* (N. E. Yurter, Çev.). İstanbul: Yeni Şafak.
- İz, M. (t.y.). *Tasavvuf: Mahiyeti, Büyükleri ve Tarikatler* (3. Baskı). İstanbul: Türdav.

- Karaman, H., Çağrıçı, M., Dönmez, İ.K. & Gümüş, S. (2008). *Kur'an Yolu: Türkçe Meal ve Tefsir* (Cilt 5). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- Kısakürek, N.F. (2012). *İbrahim Ethem*. İstanbul: Büyük Doğu.
- Kuşeyri, A. (2017). *Tasavvuf İlimine Dair Kuşeyrî Risalesi* (S. Uludağ, Haz.). İstanbul: Dergâh.
- Öngören, R. (2004). Mevlâna Celeleddin Rumî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 29, ss. 441-448). Ankara: TDV Yayınları.
- Özek, A., Karaman, H., Turgut, A., Çağrıçı, M., Dönmez, İ.K., & Gümüş, S. (1992). *Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali*. Medine- S. Arabistan: Kral Fehd Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu.
- Rumi, M.C. (1996). *Mesnevî Şerhi* (Ş. Can, Çev.). Retrieved from https://archive.org/stream/SefikCanMesneviSerhi/Sefik_Can-Mesnevi_Serhi_djvu.txt
- Rumi, M.C. (2004). *Mesnevî* (2 Cilt, A. Karaismailoğlu, Çev.). İstanbul: Yeni Şafak.
- Sevgi, A. (2016). Râgıp Paşa'nın Bir Muhammesinin Tahlîli. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(4), 173-176.
- Şeybani, İ.M. (1993). *Kitabü'l-Kesb: İslam İktisadında Helâl Kazanç* (Ş. es-Serahsî, Şerh; M. Baktır, Çev.). İstanbul: Seha.
- Tatlı, B. (2009). Hz. Peygamber'in Dinî Mimariye Nakşedilen Sözlerinin Bölge Halkına Verdiği Mesajlar -Edirne-Balkanlar (Genel) Mukayesesi. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9(2), 179-216.
- Uludağ, S. (2003). Masiva. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde (C. 28, S. 76). Ankara: TDV Yayınları. <https://www.jiosaavn.com/lyrics/ben-bir-yakup-%C4%B0dim-lyrics/JgMCeA5kYHo>
- Yazır, E.H. (1971). *Hak Dini Kur'an Dili* (Cilt 7). İstanbul: Eser.
- Yıldırım, A. (2008). Hadis Edebiyatında Zühd Literatürü ve Zühdle İlgili Rivayetlerin İncelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 20, 119-138.

Yildirimer, Ş. (2021). *İslam Hukukunun Aksiyolojik Boyutu*. Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Yudanov, A., Pyrkina, O., & Bekker, E. (2016). On the Limits of Unsolvability of the “Free Rider Problem”. *Voprosy Ekonomiki*, (11), 57-75.

EXTENDED ABSTRACT

Mawlana Jalal al-Din Rumi is a great sufi who lived in Konya in the 13th century, learned and taught both sharia sciences and the depths of sufism, and blazed an original trail. His breakthrough has been a guide not only to the Anatolian people, but also to all Muslims and even to all humanity since the time he lived. When considered to this extent and in this context, Mawlana is a rare sufi scholar with a high influence on a universal scale spanning centuries.

What makes him unique is not that he learned the basic Islamic sciences, as well as the depths of sufism, both from his father and from the sharia scholars and sheikhs in different centers, but that he taught them, and in this context, he mutually shared the knowledge he obtained from the Quran and hadiths on all areas of life, especially divine love. Having huge works in the form of comparative stories, using a magnificent literary language in his works, being able to make the spiritual enthusiasm of divine love visible through an original ritual such as sama ceremony, having a large student and darwish followers, and beyond that, he has attracted the attention of people from every geography and every belief since then. attracting and influencing their thoughts and lives.

It is important to understand the view of economic life of a sufi who had such high qualifications and had a high power of influence, and who considered even the day of death as a wedding night, and his thoughts on asceticism as the main way of life. While his thoughts on asceticism (zuhd) were discussed, issues such as his view of the world, what he understood from sustenance, patience and contentment were examined based on the narrative stories in Masnavi. For this purpose, in the study, Mawlana's short life story and works are first introduced, then the view of the world and the issue of asceticism in the sufi tradition is discussed in general terms, and then, as our main subject, Mawlana's thoughts on the following subjects of greed; determination to work, halal earning (rizq), trust, being useful to people, having a professional, being honorable rather than sluggish, managing to survive against the hardships of the world like the Prophet Joseph with patience, consent, gratitude and piety are analyzed under eight subheadings. While the subjects are being analyzed, the verses and hadiths in the background will be included from

time to time, and the subjects are discussed as much as possible in terms of economic life and the economic mentality that directs it.

It is possible to summarize our results as follows: It is seen as the basis of sufism that one should not be greedy towards the world we live in, that everything that prevents a sufi from contemplating other than Allah, which is considered as the masiva, should be removed from the heart (abandonment), and instead, one should seek Allah Almighty without expecting anything in return. In this sense, zuhd is expressed as complete indifference and impartiality towards the world and those who belong to it. For a reasonable person who considers both worlds together, it can be said that this is a correct optimization decision with the lowest opportunity cost. Another important point is the view that zuhd will be perfected by having complete faith in rızq. In this way, especially in the contraction phases of business-cycles, people act with gratitude, patience and contentment in the face of the decrease in income. We should remember that the Prophet Muhammad chose 'servant prophecy' rather than 'king prophecy'. Therefore, ascetic life is adopted in the tradition of Mawlavi style sufism following the sunnah of the Prophet. As a matter of fact, for Mawlana, 'the world is a believer's prison', there is no room for heedlessness, it is necessary to escape from that prison as soon as possible.

However, this should never be understood as not working or being lazy. What Mawlana points out from time to time is to display the Prophet Yusuf's stance in the face of worldly desires and, in accordance, when necessary, to prefer the dungeon (honorable stance) to concerns about success. He believes in the principle that 'those who work and earn are the beloved of Allah'. He advises us to put our trust in ourselves after working hard and making an effort (holding on to the cause) because working and earning is the way of sunnah. On this path, everyone must have a profession and work to be useful to people. In fact, human dignity can only be guaranteed by working and earning halal income.

When we combine what we understand from Masnavi with the essence of Islamic economic thought, we can easily say that zuhd has never been a concept that describes the state of people who are detached from life, who are not interested in social events, who do not produce and consume, who do not care about anyone, who do not take responsibility,

who are negligent, solitary and lazy. Obviously, such a vision of life constitutes a clear contradiction to the process of revelation that has existed since Adam and to the way of life that the Quran and hadiths recommend to humanity. Zuhd means not being a slave to the unlimited growth passion and ambition of materialism and capitalism; thus, it is not being against economic growth and development!

In this respect, instead of avoiding the world and worldly production, commercial transactions and consuming, the aim is to do these activities physically as effectively as possible, but to prevent them from taking the heart captive, that is, to remove them from the heart and leave everything completely to Allah to make it subject to one's consent. What sufism means by purification is that it will be possible to remove from the heart the worldly involvement that acts as a barrier between the servant and Allah.

Then, having a good grasp of this meaning will offer us the understanding of an afterlife-oriented economic mentality. At that time, this economic mentality, which sufis call 'fana-fillah' and 'baka-billah', was based on economic activity not only for the benefit of this world, but also for the returns to be obtained in the afterlife (blessings, Heaven and most importantly, the consent of Allah) will be understood. At this level, the devotee will now 'know the Truth (Allah) in its true sense', and 'find Him and be with Him'.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Yazar'ın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ya da kişisel yönden herhangi bir bağlantı bulunmamaktadır. Araştırmada çıkar çatışması bulunmamaktadır.

ARAŞTIRMANIN ETİK İZİNİ

Yapılan bu çalışmada "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi" kapsamında uyulması gerektiği belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler" başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

HAKEM DEĞERLENDİRMESİ

Dış Bağımsız.